

18. Law of the Republic of Tadjykistan «On Defense» on November 4, 1995 number 208 (as of December 29, 2010); Legislation of the CIS countries. Web-version, available at: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=11300 (rus).

19. The President the Republic of Tadjykistan. Official Site. Legislative acts, available at: <http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/67> (rus).

20. Law of the Republic of Tadjykistan on December 14, 1996 number 316 «On the Armed Forces», *Legislation of the CIS countries*. Web-version, available at: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=9005 (rus).

21. In Tadjykistan started on a special operation against the gang of murderers general special services, *Official Site LB.ua*. News. 24.07.2012, available at: http://world.lb.ua/news/2012/07/24/162177_tadjhikistane_nachalas.html. (ukr).

22. Nazriyev D., Satarov I. (2006), *The Republic of Tadjykistan: the history of independence (Chronicle events)*. 1993rd year, Dushanbe (rus).

© Левик Богдан

Надійшла до редакції 26.08.2013

УДК 94(477.78) "1919"

МАРЧЕНКО ЯРОСЛАВ,

викладач кафедри розвідки Академії сухопутних військ, м. Львів

ВПЛИВ ЧОРТКІВСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ 1919 РОКУ НА ХІД І РЕЗУЛЬТАТИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті реконструйовано заключний етап українсько-польської війни 1918-1919 рр., зокрема травневий 1919 р. загальний наступ польського війська в Галичині. Визначено геополітичні передумови, перебіг та наслідки Чортківської операції Галицької армії в червні 1919 р., які спричинили тимчасовий перелом у ході українсько-польської війни. І хоча ця операція не закінчилася повним успіхом - визволенням Львова та території ЗУНР, однак засвідчила високий морально-бойовий дух і боєздатність особового складу Галицької армії, змусивши країни Антанти повернутися до серйозного обговорення проблеми державно-політичного статусу ЗУНР, нових східних кордонів Польщі.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка; Галицька армія; Чортківська операція; українсько-польська війна.

Постановка проблеми. Більшість польських істориків міжвоєнної й повоєнної доби, висвітлюючи події на західноукраїнських землях 1918-1923-х рр., особливо українсько-польську війну 1918-1919 рр., за прикладом радянських авторів упереджено ставилися до факту проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) та її боротьби за незалежність, а тому необ'єктивно висвітлювали суспільно-політичну ситуацію в Галичині та характер українсько-польської війни, зокрема Вовчухівської й Чортківської операцій. Представники кресов'яцьких товариств у сусідній Польщі та інших країнах ще й нині шкодують за втрату "східних кресів" у роки Другої світової війни. Тому глибокого вивчення геополітичної ситуації в Центральній-Східній Європі після Першої світової війни, комплексного висвітлення історії ЗУНР та її боротьби за незалежність і соборність України потребує нинішня суспільно-політична ситуація, коли проблема консолідації української нації, населення Сходу і Заходу стала актуальною вимогою часу й потребує, поряд з іншими заходами, широкомасштабної інформаційної активності, зокрема у сфері вітчизняної історичної думки. Об'єктивне відтворення ключових подій українсько-польської війни 1918-1919 рр. сприятиме виваженому й збалансованому підходу України до взаємин із демократичною Польщею, гармонізації міжнародних та міждержавних відносин на українсько-польському пограниччі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія ЗУНР та українсько-польської війни досліджена в узагальнюючих працях українських істориків М. Литвина, К. Науменка, С. Макаруча, О. Павлишина, О. Рубльова та ін. Організація Галицької армії відтворена в публікаціях П. Ткачука, Б. Якимовича, Л. Кривизюка та інших військових істориків. Незважаючи на велику кількість узагальнюючих та історико-мемуарних праць у діаспорі, залишається актуальною реконструкція найважливіших воєнних операцій Галицької армії в ході українсько-польської війни 1918-1919 рр.

Мета статті - на основі всебічного аналізу архівних документів і матеріалів, мемуарно-аналітичних праць, здобутків вітчизняної й зарубіжної історіографії об'єктивно й неупереджено відтворити підготовку, перебіг і результати Чортківської операції Галицької армії (ГА) в період українсько-польської війни 1918-1919 рр., її вплив на результати цієї війни.

Виклад основного матеріалу. Після двох невдалих штурмів Львова наприкінці 1918 - навесні 1919 рр., зокрема завершення Вовчухівської операції, командування ГА передбачало, що поляки, зосередивши на Галицькому й Холмсько-Волинському фронтах потужні військові сили (близько 84000 вояків, 1000 кулеметів, 350 гармат), за підтримки Заходу найближчим часом перейдуть до активних дій із метою розгромити ГА, відкинути її залишки за Збруч і переможно завершити українсько-польську війну.

№ 5 (125) вересень-жовтень 2013 р.

Оскільки Галицька армія в попередніх бойових діях зазнала відчутних кадрових та військово-технічних втрат, а резервів практично не було, слід було, як писав М. Омелянович-Павленко, змінити стратегію війни - перейти до активної оборони по всьому фронту [1, с. 169, 176-181].

Начальник штабу ГА генерал В. Курманович опрацював оригінальний і перспективний для тих умов план. В умовах, коли Галицька армія була неспроможна утримувати оборону на 300-кілометровому фронті й противник міг її прорвати в будь-якому місці, він пропонував стягнути з північного крила 1-й корпус, з-під Львова 2-й Осадний корпус і зосередити армію на південному карпатському крилі фронту 3-го корпусу - за Дністром. Таким чином набагато скоротити лінію фронту й ущільнити її наявними військами (у березні 1919 р. - 39 тис. багнетів і шабель, 200 гармат, 20 бойових літаків, загальною 54,6 тис. вояків). Цими силами можна було забезпечити надійну оборону території краю, яка залишалася в розпорядженні уряду ЗУНР упродовж тривалого часу. Тим більше, що лінія оборони проходила в місцевості, яка мала природні перешкоди - ріки й болота - для наступаючих польських військ. У стратегічному тилу ГА мала би дружню Чехословаччину і вихід до Відня (збірної станції), звідки поступали галицькі вояки з колишньої австрійської армії, а також залізниці Стрий - Мукачево і Самбір - Ужгород для підтримки зв'язку з країнами Європи, насамперед Чехословаччиною, Австрією, Угорщиною, звідки планували доставляти зброю. Утримуючи за собою Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, ЗУНР продовжила б торгівлю з країнами Заходу. Важливою перевагою плану В. Курмановича було те, що поляки виходили широким фронтом на війська більшовицької Росії і за вимогами Антанти мали вступити з ними спільно із армією генерала Ю. Галлера в затяжні бойові дії. Тим самим суттєво послаблювався їхній Східний (Галицький) фронт [2, с. 445-448].

12 квітня 1919 р. генерали М. Омелянович-Павленко і В. Курманович представили свій план на нараді членів уряду і військовиків. Але Є. Петрушевич і С. Голубович несподівано виступили проти запропонованого плану, головним чином через перспективу залишити полякам частину галицьких земель. Воєначальники попереджали, що поляки спільно з армією генерала Ю. Галлера, яка прибуває днями з Франції, активно готують велику наступальну операцію. Водночас Галицька армія не здатна утримувати 300-кілометровий фронт, маючи всього 37 тис. вояків і 200 гармат, тобто близько 120 стрільців, 2 кулемети й одну гармату на кілометр фронту [3, с. 181-182]. Однак її командування марно намагалося переконати політичне керівництво ЗУНР, що в такий ситуації головне зберегти Галицьку армію, а не територію. Така реакція центральної влади спонукала М. Омеляновича-Павленка і В. Курмановича заявити про свою відставку, яку, однак, президент УНР-ади Є. Петрушевич не прийняв [4, с. 362].

У ті ж дні налагоджувалися нові контакти з Найвищою Радою Паризької мирної конференції. На початку травня до Парижа виїхала галицька делегація на чолі з М. Лозинським і Д. Вітовським. Вона тісно співпрацювала зі створеною в Парижі спеціальною комісією в справах українсько-польського конфлікту під керівництвом південноафриканського генерала Л. Боти, який ставився до українців з повагою. Зокрема, він запропонував польській і галицькій делегаціям новий проект демаркаційної лінії,

який залишав нафтовий район Дрогобича - Борислава ЗУНР [5, с. 126-127].

У змістовній українській заяві-відповіді, зокрема, знову підкреслено: "Проект договору перемир'я, вручений нам, делегатам Західної України (українська територія бувшої Австро-Угорщини), накладає на українців великі жертви. Він не тільки жертвує принципами самовизначення народів у користь поляків, але примушує українців уступити частку земель, які від початку українсько-польського конфлікту осталися під владою українського правительства і його армії. Сей проект віддає полякам взагалі 18 000 квадратних кілометрів землі, якої населення (2 000 000 на основі спису з 1910) є в безмірній більшості українське. Не числячи жидів, які дають безперечний доказ своєї волі, що не хочуть бути громадянами польської держави через погроми, які на них упали, і замані-фестували своє бачення вводити в склад української держави, - українське населення творить на основі рідної мови 70 % населення цілої території, при чім є воно населенням споконвіку осілим і працюючим". Далі в "Заяві..." стверджено, що від 2 листопада 1918 р. нова українська влада Галичини відстоює свій державний суверенітет від збройного нападу поляків. На "фронті східним проти більшовиків" ЗУНР підтримує УНР, із якою "утворено федеративний союз". На засіданні союзної комісії генерала Л. Боти в Парижі 13 травня 1919 р. українська делегація схвалила основні тези запропонованого перемир'я [5, с. 131-132].

Українська делегація внесла в проект поправки щодо демаркаційної лінії, наполягаючи, щоб вона проходила по Сяну (а не Бугу - Раті - Дністру), залишаючи першу столицю ЗУНР Львів українцям. Л. Бота обіцяв розглянути нові українські пропозиції. Однак польська делегація на чолі з Р. Дмовським категорично виступила проти проекту місії Л. Боти. Вона заявила голові комісії, що піде на перемир'я з галицькими українцями лише за умови, що польська армія окупує цілу Східну Галичину з Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном і, безумовно, Львів залишиться Польщі. Франція однозначно підтримала претензії польської делегації. За цих умов місія генерала Л. Боти 13 травня припинила свою діяльність [5, с. 132].

Реально оцінюючи ситуацію на Галицькому фронті, передбачаючи потужну польську наступальну операцію за участі могутньої армії генерала Ю. Галлера, генерал М. Омелянович-Павленко й виконуючий обов'язки військового міністра ЗУНР генерал В. Курманович уважали, що головним у цій ситуації було зберегти незалежну ЗУНР, бодай не на всій території [4, с. 351-352]; [1, с. 169]. Однак не всі політики з цим погоджувалися.

Ще на переговорах про перемир'я в Хирові наприкінці березня 1919 р. представник Польщі А. Скарбек заявив М. Лозинському: "Для вас останній час згодиться на лінію Ю. Бартелемі... Це воля Найвищої Ради. Коли ж ви тепер не підете на перемир'я, то за місяць ми будемо мати армію Ю. Галлера і тоді викинемо вас із Галичини". Трагічне становище на Східному (Галицькому) фронті спричинило звернення Ю. Пілсудського безпосередньо до генерала Ю. Галлера в Париж із листом від 1 квітня 1919 р., у якому маршал зазначав: "Прошу генерала ужити впливу через нашу місію генерала Ромера для якнайшвидшого прибуття до Польщі. Маємо багато людського матеріалу, але бракує обмундирування й озброєння". 14 квітня 1919 р. генерал Ю. Галлер надіслав

Ю. Пілсудському повідомлення, що новосформована армія розпочне виїзд із Парижа 18 квітня 1919 р. Повідомляв також, що має дані про 80 тис. військовополонених поляків у таборах Росії, зокрема у Сибіру, які зголосилися добровольцями до польського війська [6, л. 72-74].

27 квітня 1919 р. перші транспорти 60-тисячної армії генерала Ю. Галлера прибули до Польщі, а 30 квітня генерал із групою вищих офіцерів штабу армії прибув до Львова. Найвища Рада Паризької конференції планувала використати армію Ю. Галлера насамперед на Холмсько-Волинському фронті, головним чином проти військ більшовицької Росії. Представники США і Великобританії спершу були категорично проти використання армії Ю. Галлера на Східному (Галицькому) фронті. Вище військово командування Польщі - Начальне командування змушене було погодитися й віддало спеціальний наказ 12 травня 1919 р. [5, с. 88, 104]. Утім, його так і не довелося виконувати.

Але події, які розгорнулися на Східному (Галицькому) фронті, свідчили, що Польща не звертала уваги на спроби Найвищої Ради скерувати армію Ю. Галлера тільки проти більшовицької Росії й користувалася підтримкою найбільш впливової сили в Європі - Франції. У розпорядженні генерала Ю. Галлера станом на 13 травня 1919 р. було 84 тис. вояків, понад 1000 скорострільів, 350 гармат, 10 бронепоездів і 8 авіаційних ескадрилій. Більшість із них - 49 тис. багнетів і шабель, 700 кулеметів і 250 гармат - були зосереджені проти корпусів Галицької армії й спішно готувалися до наступальної операції. Полякам протистояло в ті дні в складі Галицької армії близько 35 тис. багнетів, 600 шабель, 400 кулеметів і близько 200 гармат, а також 5 бронепоездів і 20 бойових літаків [7, с. 230-237].

Генерал М. Омелянович-Павленко у спогадах згодом писав, що в ті дні він особисто й Начальна Команда ГА в цілому не мали сумніву, що поляки після зосередження на Галицькому фронті переважаючих сил розгорнуть потужну стратегічну наступальну операцію. Передбачалося, що головний удар генерал Ю. Галлер завдасть у напрямку Хирів - Старий Самбір на ділянці фронту 3-го корпусу. Таким чином, наприкінці квітня 1919 р. на фронті 3-го корпусу було зосереджено близько 15 тис. багнетів, 30 гармат і кількасот кулеметів. Щоправда, зустріч М. Омеляновича-Павленка з Головним отаманом Армії УНР С. Петлюрою в його ставці в Рівному засвідчила, що "в наддніпрянців про сили УГА була надто перебільшена уява", а тому про військово-технічну допомогу галичанам узагалі не йшлося [1, с. 174-175]. Зрештою, у травні 1919 р. у Варшаві вже розпочалися таємні переговори дипломатичної місії УНР на чолі з Б. Курдиновським (прибув із Відня), під час яких наддніпрянці домагалися припинення польського наступу на Волині. Відтак польський прем'єр-міністр І. Падеревський і Б. Курдиновський 24 травня підписали договір, згідно з яким Польща заявила про своє бажання надати військової допомоги УНР; стверджено також, що Варшава утвердить за собою право на землі Волині (на захід від р. Стир). Про ці переговори й домовленості командування ГА ще не знало. 7 травня командувач військами Східного (Галицького) фронту генерал Ю. Галлер скликав нараду за участю генералів В. Івашкевича, А. Карницького й Д. Одри, яких призначив командувачами створених трьох ударних угруповань, і поставив кожному завдання на стратегічну наступальну операцію.

11 травня вони доповіли генералу Ю. Галлеру про повну готовність до наступу 12 травня. Однак лише 14 травня 1919 р. польські війська розгорнули наступ по всьому фронту [7, с. 227-229].

Могутнього удару поляки завдали на півночі по військах 1-го галицького корпусу і Волинській групі армії УНР отамана В. Оскілка. У перший день операції війська генерала Д. Одри й А. Карницького розгромили Волинську групу УНР, яка виявилася не здатною до оборони й у паніці відступала в напрямку Луцька, а її командувач та командування двох дивізій потрапили в польський полон. У результаті вже за два дні наступу поляки досягли району Бродів і створили небезпечну загрозу тилам 1-го галицького корпусу й стратегічному флангу ГА загальом [1, с. 176-177].

15 травня 1919 р. перейшла в наступ на південному крилі фронту проти 3-го галицького корпусу польська армія генерала В. Івашкевича із завданням розгромити галицькі бойові групи "Крукеничі" й "Глибоку", зайняти Самбір, а потім - Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. 16 травня 1919 р. польська дивізія Ф. Александровича зайняла важливий вузол стратегічної оборони 3-го корпусу - Самбір, а галицькі курені в стані хаосу й паніки спішно відступили до гірського села Тухольки в бік чехословацького кордону [4, с. 355-356]; [8, с. 236].

Втрата району Самбора й відступ окремих галицьких частин у Карпати поставив у важке становище групи "Крукеничі" й "Рудки", проти яких від 15 травня вели наступ переважаючими силами потужна дивізія генерала Ф. Александровича і група Д. Конаржевського, які 16 травня зайняли Комарно. Того ж дня дивізія З. Зелінського рішучою атакою оволоділа Старим Самбором [4, с. 357]. Галицькі частини відступили із Судової Вишні, Мостиськ, Хирова й закріпилися за річками Стрий, Свіча, Лімниця й, незважаючи на багатократну перевагу поляків, усе ще були спроможні стримати противника на цьому рубежі [9, с. 309]. У ті дні Варшава вимагала від генерала Ю. Галлера терміново зайняти нафтовий басейн, у якому були зацікавлені держави Антанти. Отже, Ю. Галлер стягував у цей район свіжі сили, які 19 травня після важких боїв оволоділи районом Дрогобич - Борислав - Трускавець - Стрий. Того дня уряд ЗУНР намагався домовитися з польським командуванням про припинення вогню, заключення перемир'я й вислав делегації в Самбір до генерала В. Івашкевича. Але поляки відкинули пропозиції галицьких українців. Якраз у ті дні генерал Ю. Галлер отримав наказ Ю. Пілсудського якнайскоріше відтіснити війська ГА за лінію Бугу [9, с. 321-322]. Прискорити хід наступу польських військ Ю. Пілсудського примусило невдоволення президента США В. Вільсона, прем'єр-міністра Великобританії Д. Ллойд-Джорджа та генерала Л. Боти тим, що Варшава використовує армію Ю. Галлера не проти більшовицької Росії, як було умовлено, а проти ЗУНР. Ю. Пілсудський планував поставити Найвищу Раду в Парижі перед фактом окупації Східної Галичини й можливістю з'єднатися з Румунією й утворити спільний фронт проти більшовицької Росії [3, с. 361-363]. Такі польські плани, зрозуміло, імпонували керівникам Антанти.

Галицька делегація в Парижі на чолі з М. Лозинським, В. Панейком і Д. Вітовським розгорнула активну діяльність, насамперед, з метою довести до відома Найвищої Ради, що керівництво ЗУНР готове в будь-який час припинити бойові дії й підписати мирний договір із Польщею за умови, що залишення

нафтового басейну українцям і збільшення пропонованої Антантою чисельності ГА до 20 тис. вояків. 21 травня галицьких дипломатів уперше запросили на нараду в рамках проведення Паризької конференції, на якій безпосередньо обговорено проблему українсько-польської війни в Східній Галичині [10, с. 293]. Того ж дня галицька делегація мала зустріч з В. Вільсоном, Д. Ллойд-Джорджем та Ж. Клемансо за їх запрошенням. Галичани доповіли про історію створення незалежної ЗУНР, спровоковану Польщею українсько-польську війну, заявили про готовність у будь-який час підписати мирний договір із Польщею на рівноправних умовах [5, с. 122-130].

Відтак, 21 травня об'єднана українська делегація в складі Г. Сидоренка, В. Панейка, О. Шульгіна, А. Марголіна, М. Лозинського, Д. Вітовського передала керівництву Паризької конференції протестаційну ноту, у якій ще раз окреслено державно-політичні цілі соборної УНР. На зустрічі з прем'єр-міністром Франції 22 травня 1919 р. Ж. Клемансо, згадував М. Лозинський, українці доводили йому, що армія Ю. Галлера веде бойові дії не на більшовицькому фронті на Волині, як планувалося раніше, а проти Галицької армії від Сокаля до Турки. Ж. Клемансо підтвердив, що сформована у Франції армія Ю. Галлера не мала вести бойові дії проти Галицької армії, а лише проти більшовиків, і заявив, що Найвища Рада Паризької конференції бажає припинити українсько-польську війну [5, с. 134-137].

У цей час, як уже згадувалося, офіційна Варшава прагнула якнайшвидше втягнути в антиукраїнську боротьбу Румунію, яка ще в листопаді 1918 р. окупувала частину території ЗУНР (Північну Буковину). Власне воєнну операцію проти ЗУНР розпочала 8-ма румунська дивізія піхоти генерала Я. Задіка, яка 24 травня, форсувавши прикордонний Дністер, захопила Коломию, Снятин, Косів, Кути, підійшла в район Надвірної й рушила на Станиславів. Наступ румун підтримала Польська військова організація, яка організувала антиукраїнське повстання в Станиславові, звідки державні установи ЗУНР спішно почали евакуйовуватися до Бучача [4, с. 370-371]. Втрата третьої столиці ЗУНР, без сумніву, справила дестабілізуючий вплив і на апарат управління, і на армію.

Спільний польсько-румунський наступ активізував дипломатію ЗУНР. У ноті до Найвищої Ради конференції від 27 травня 1919 р. галицька делегація знову наголошувала, що саме Польща напала на ЗУНР і веде війну на її знищення й ще раз заявила, що її країна готова підписати мирний договір. У наступній ноті від 6 червня 1919 р. М. Лозинський і Д. Вітовський звертали увагу країн Антанти, що Польща не виконала вимог Найвищої Ради припинити бойові дії й вступити в мирні переговори з урядом ЗУНР, які були викладені в листі до Ю. Пілсудського від 7 травня, а навпаки, 14 травня розгорнула за участю армії Ю. Галлера стратегічну наступальну операцію й примусила Галицьку армію з боями відступати [5, с. 141-142].

У ті дні глава польської місії в Паризькій мирній конференції в листі Ю. Пілсудському скаржився, що делегація США на чолі з президентом В. Вільсоном приязно ставиться до галичан. Про це свідчив звіт зі Львова від 21 травня 1919 р. глави американської місії підполковника Е. Казяра президентів США. У ньому відзначалося, що поляки розвивають наступ, зайняли Дрогобич, Борислав, Стрий, Золочів, Тернопіль. Активізацію бойових дій поляки пояснюють тим, що галичани підтримують більшовиків. Причи-

му використовують армію Ю. Галлера не на більшовицькому фронті, а проти армії ЗУНР [11, л. 215-216].

Зрозуміло, що Варшава була надзвичайно обурена діяльністю американської місії й після її звернення до Парижа підполковник Е. Казяр був терміново відкликаний до Франції. Проте його об'єктивна інформація певною мірою вплинула на президента В. Вільсона, який на переговорах із галицькою делегацією демонстрував свою прихильність до неї. Слід відзначити, що певним чином на ставлення президента В. Вільсона і його представників у Парижі до ЗУНР вплинули заходи української діаспори в США, які перед його від'їздом у Париж надіслали у Вашингтон спеціальну делегацію Українського Народного Союзу, яка мала зустрічі із членами американської делегації, а В. Вільсону вручила змістовний протестаційний меморандум [12].

Але на конференції країн Антанти панувала Франція, яка нав'язала Найвищій Раді свою волю. Антанта ще раз продемонструвала, що стоїть на боці Польщі і нехтує правом українців мати свою державу на своїй етнічній території. 25 червня вона прийняла постанову, яку вручили українській делегації. У ній було зазначено: "Щоби забезпечити особи й маєток мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від більшовицьких банд, Найвища Рада союзних і прийнятих до союзу держав рішила уповноважити сили Польської Республіки вести свої операції аж по ріку Збруч" [5, с. 143]. Причому Польщі дозволено використовувати союзну армію Ю. Галлера. Цю лицемірну постанову об'єднана делегація ЗУНР і УНР опротестували нотою від 2 липня 1919 р. за підписами М. Лозинського і Д. Вітовського. У відповідь українська делегація отримала запропонований Статут Східної Галичини в складі Польщі з перспективою на національно-територіальну автономію. Було розформовано комісію генерала Л. Боти, а розгляд проблеми українсько-польської війни спішно закінчено. За таких обставин полковник Д. Вітовський 7 липня покинув Париж і вилетів до України, щоб доповісти уряду про діяльність галицької делегації на Паризькій конференції. Та сталося так, що під час перельоту до Кам'янець-Подільського він трагічно загинув в авікатастрофі [13, с. 36-41].

Між тим, бойові дії на українсько-польському фронті продовжувалися. Із кожним травневим днем поляки нарощували воєнну й дипломатичну активність. Водночас із наступальною операцією проти військ 3-го корпусу ГА генерал Ю. Галлер розгорнув бойові дії на північному крилі Галицького фронту проти військ 1-го корпусу. У ті дні більшовицьке керівництво в Москві й командування Червоної Армії уважно стежили за розвитком подій на українсько-польському фронті [14, л. 14-15].

23 травня 1919 р. генерал Ю. Галлер перегрупував свої війська для останньої вирішальної наступальної операції на Східному (Галицькому) фронті, створивши чотири потужні групи [7, с. 228-238]. У ті дні уряд ЗУНР спішно переїхав до Бучача, а невдовзі до Заліщик, утративши частину майна [15, с. 139].

Слід відзначити, що, крім переваги в чисельності та озброєнні, польські війська мали в достатній кількості вишколених і досвідчених командирів у всіх ланках. Зокрема, у ті дні бойовими діями на Галицькому фронті командували корпусами, дивізіями й бойовими групами 29 польських генералів, із яких 11 пізніше стали генералами броні [16, с. 23-58]. Водночас у червні 1919 р. в Галицькій армії не було

жодного українця-генерала, корпусами командували полковники О. Микитка, М. Тарнавський, Г. Косак, які не мали вищої військової освіти в обсязі академії чи академії Генштабу. Бригадами командували здебільшого молоді отамани [4, с. 393]; [1, с. 92-95].

Стримати наступ могутніх угруповань генерала Ю. Галлера, який розгорнувся 24 травня 1919 р., військам Галицької армії не вдалося, оскільки того ж дня їм у спину завдали удару війська Румунії, що вступила у війну проти ЗУНР, і зайняли тиллові райони Галицької армії та стратегічно важливі мости й переправи через Дністер та інші ріки. За таких важких обставин галицькі військові частини стійко боронили свої позиції. Щоправда, три важливі мости через Дністер галичанам удалося підірвати під час відступу, чим зупинили щонайменше на десять днів наступ 3-ї дивізії легіонерів і 4-ї дивізії піхоти на Тернопіль [18, с. 409-418]; [15, с. 138]. 1 червня поляки зайняли район Бережан. Наступного дня дивізія В. Сікорського вступила в Тернопіль, звідки спішно втік Головний отаман УНР С. Петлюра зі своїм штабом. Водночас на північному крилі 28 травня генерал А. Карніцький зайняв Броди, Радзівилів, Олесько, Підгірці, а група Л. Єджеєвського - Золочів. Польський наступ на відтинку Рівне - Дубно - Крем'янець - Радзівилів зупинили частини XII армії більшовицької Росії [4, с. 366].

У цій складній ситуації генерал М. Омелянович-Павленко вживав усіх заходів, щоб зберегти все боєздатну Галицьку армію навіть ціною втрати частини території ЗУНР. Він планував зосередити її в трикутнику Дністер - Збруч - Золота Липа і видавав накази командуванню корпусів і бригад особливу увагу звернути на організований відступ військ. Але це не завжди вдавалося. Унаслідок невідлого керівництва з боку командирів, у результаті неорганізованого, а часом панічного відступу галицькі частини зазнавали великих втрат особового складу й бойової техніки [19, л. 133, 304].

Коли 29 травня 1919 р. генерала Ю. Галлера було відкликано до Кракова за новим призначенням (очолив групу війська Шлезького фронту) й наказано передати командування Східним (Галицьким) фронтом генералу В. Івашкевичу, він дуже шкодував, оскільки, на його думку, переможний кінець українсько-польської війни був справою кількох днів: адже його війська вийшли майже до Збруча. Проте командування ГА не вважало збройну боротьбу за незалежність ЗУНР закінченою. Генерал М. Омелянович-Павленко згідно з планом ведення подальшої війни зосередив наявні сили в трикутнику між річками Дністер і Збруч та залізницею Чортків - Гусятин [1, с. 180-183]. Під час нової наступальної операції командування ГА планувало збільшити чисельність армії до 110 тис. стрільців, 6 тис. старшин і 8 тис. коней. На її зарплату, харчування й матеріально-технічне утримання потрібно було щонайменше 120,5 млн гривень [20, арк. 58].

Складні зовнішньополітичні й внутрішні обставини знову спонукали політичний провід ЗУНР змінити командування ГА, а галицькі корпуси націлити на штурм Львова. При цьому НКГА мала врахувати всі помилки та уроки Вовчухівської операції, яка мало не завершилася взяттям першої столиці ЗУНР.

Тимчасове затишся на фронті командири ГА використали для того, щоб привести в порядок і стан боєздатності "потріпані" в попередніх кровопролитних боях сотні, батареї, курені й бригади, підняти

морально-бойовий дух стрілецтва. Так народився план останньої в українсько-польській війні стратегічної наступальної Чортківської операції Галицької армії, яка хоча не закінчилася повним успіхом - визволенням території ЗУНР, однак знову засвідчила високий морально-бойовий дух і значну боєздатність особового складу Галицької армії й змусила країни Антанти повернутися до серйозного обговорення проблеми ЗУНР, східних кордонів Польщі. Ініціаторами наступу були фронтні командири бригад О. Букшованій, А. Бізанц та А. Вольф із 2-го корпусу, яким стало відомо про слабкі сили поляків у напрямку Чортків - Тернопіль. Їх підтримав генерал М. Омелянович-Павленко, який 7 червня видав наказ 1-й бригаді УСС, 7-й Львівській і 3-й Бережанській бригаді 8 червня перейти в рішучий наступ на Чортків. Його підтвердив також новий командувач ГА генерал Армії УНР О. Греков (перебував на посаді до 5 липня 1919 р.). Поляки мали на Галицькому фронті досить потужні сили. Станом на 6 червня 1919 р. - 976 старшин, 25 240 багнетів, 2 170 шабель, 100 гармат і 585 кулеметів. Отже, у цілому переважали українців [1, с. 160].

Рішучою атакою бригад 2-го корпусу при активній підтримці артилерії впродовж дня 8 червня визволено Чортків [15, с. 145]. Блискуча перемога розбудила великий ентузіазм серед галицьких вояків. На фронті утворився загрозливий для поляків пролом [21, с. 5-7]. 11 червня В. Івашкевич кинув на небезпечний напрям і допомогу В. Сікорському дивізію Ф. Александровича, групу Л. Бербецького й частину сил операційної групи Л. Єджеєвського. Але галицька розвідувальна авіація вчасно виявила досить швидке просування польських військ. Енергійним наступом галицькі корпуси зупинили поляків, зайняли Бучач, Копичинці, Струсів, Гримайлів і Терембовлю й відкинули ворога до Тернополя. 13 червня генерал О. Греков підсумував перший переможний етап Чортківської операції, оголосив військам Галицької армії подяку [4, с. 374]; [15, с. 146-148].

У стані високого патріотичного піднесення особового складу армії новостворена армійська група генерала М. Тарнавського у складі 1-го і 2-го корпусів приступила до другого етапу операції - наступу на Тернопіль і Бережани. Під час боїв 14-15 червня було розгромлено 6 польських піхотних полків, визволено до кінця дня 15 червня Тернопіль, другу столицю ЗУНР [22, с. 74-77]. 16 червня взято Збараж [23, с. 465]. У подальшому корпуси розвивали наступ окремо: 1-й полковника О. Микитки - на Золочів, Броди, 2-й генерала М. Тарнавського - на Бережани. 3-й корпус на чолі з новим командувачем полковником А. Кравсом успішно просувався на захід - на Галич. Подолавши опір поляків на лінії оборони в районі Бурштина, Рогатина, його бригади зав'язали бої на лінії оборони поляків під Ходоровом. Великим успіхом 2-корпусу був розгром польського угруповання в районі Бережан і визволення цього важливого стратегічного пункту 21 червня 1919 р. У подальшому його бригади наступали на Перемишляни в бік Львова. 22 червня бригади 1-го корпусу після розгрому поляків у районі Поморян зайняли Золочів і, переслідуючи ворога, 24 червня зайняли Броди, Красне й наблизилися до Львова [24, с. 23-34].

Становище на Східному (Галицькому) фронті збезтежило Варшаву. 24 червня на фронт у ставку генерала В. Івашкевича в Ходорові прибув Ю. Пілсудський із групою генералів. За його наказом із Польщі

на фронт прибували свіжі війська. Помітно посилювався опір польських військ на всьому фронті бойових дій. Просування галицьких корпусів припинилося. Вони потребували підкріплення, яких НКГА не могла надати внаслідок, насамперед, відсутності озброєння. Коли до збірних станиць зголосилося близько 100 тис. добровольців, армія прийняла лише 15 тисяч через нестачу зброї. Співвідношення сил на українсько-польському фронті з кожним днем мінялося на користь Польщі [1, с. 169]. За таких обставин Ю. Пілсудський швидкими темпами готував свої війська до контрнаступу. До того ж 25 червня він отримав з Парижа повідомлення про згоду Найвищої Ради в Парижі на повну окупацію території Східної Галичини (ЗУНР) до Збруча, а 27 червня - про офіційний дозвіл використати в наступі добре озброєну армію Ю. Галлера. Він віддав наказ 28 червня перейти в контрнаступ по всьому фронту від Бродів до Галича [24, с. 34-35]. Польський наступ продовжувався до 17 липня, у ході якого Галицька армія лише за 11-17 липня втратила 6,5 тис. полоненими, 47 гармат, 100 кулеметів. Усього ж за період наступу польських військ від 28 червня 1919 р. у польський полон потрапило близько 10 тис. галицьких вояків [25, л. 136-137].

За таких трагічних обставин, коли поляки затисли ГА в районі Чорткова - Заліщик, де майже неминуою була її загибель, уряд ЗУНР і НКГА провели переговори з С. Петлюрою, який прибув із пропозицією галичанам перейти за Збруч на територію УНР під захист української армії. Відтак, 16-17 липня керівництво держави й Галицька армія перейшли Збруч. Уряд розмістився в Кам'янці-Подільському. У цьому ж районі (Міньківці, Дунаївці, Нова Ушиця, Філанівка) розташувалися частини Галицької армії, які привели себе в бойовий порядок [23, с. 510-511]. Чортківська операція була останньою битвою Галицької армії в дев'ятимісячній українсько-польській війні. Незважаючи на поразку в битві й війні загалом, вона продемонструвала незламну волю українського народу в нерівній боротьбі за незалежність ЗУНР. Як показали майбутні події, зокрема, участь на боці УНР в українсько-більшовицькій війні, Галицька армія зберегла свій морально-бойовий потенціал і високу боєздатність, виявлені під час українсько-польської війни 1918-1919 рр.

Необхідно зауважити й те, що в цієї офензиви виявилось чимало опонентів. Зокрема, старшина і літописець ГА Л. Шанковський уважав, що в такій геополітичній ситуації галицькі корпуси найкраще було відправити на протибільшовицький фронт [26, с. 122]. Дещо іншої думки про Чортківську офензиву був тогочасний старшина й літописець УГА Л. Макарушка, який уважав, що вихід ЗУНР з українсько-польської війни й перекидання армії на протибільшовицький фронт став би для галицького уряду "добровільним зреченням... західноукраїнських земель, а це не сприйняло би галицьке стрілецьтво" [24, с. 49-51].

Як відомо, наддніпрянські керівники вважали протизаконним акт від 9 червня 1919 р., яким було встановлено диктатуру Є. Петрушевича в ЗУНР. Директорія і уряд побачили в цьому акті ознаки державного перевороту, і тому не визнавали диктатури Є. Петрушевича правною державно-політичною структурою. Наддніпрянські керівники вважали, що через утворення диктатури Українська Національна Рада перестала виношувати функції законодавчої влади, а тому функції мають перейти до Директорії, яка, будучи суверенною законною владою соборної УНР, має

виконувати ті функції через новостворене (4 липня) Міністерство у справах Західної області Республіки (очолив С. Вітик) [27, с. 331-332].

23 червня 1919 р. С. Петлюра телеграфічно запросив Є. Петрушевича прибути до Кам'янця-Подільського, де мали обговорити проблему проголошення диктатури в Східній Галичині. Однак Є. Петрушевич знайшов аргументи, щоб не прибути: "З причини положення на фронті і заповідженого приїзду місії Антанти не можу зараз приїхати до Кам'янця. Якщо лиш мій виїзд стане можливим, радо приїду, щоби положити кінець без основним і для обох сторін шкідним непорозумінням" [27, с. 332]. У відповідь Головний отаман С. Петлюра позбавив Є. Петрушевича членства в Директорії УНР. Однак до відкритого конфлікту між обома державними діячами не дійшло [10, с. 236-237]. Урешті-решт, через кілька днів (9 липня) диктатор ЗОУНР Є. Петрушевич погодився приєднатися до уряду й армії УНР. Після особистих переговорів 14 липня із С. Петлюрою Є. Петрушевич остаточно вирішив перевести за Збруч ГА і своїх урядовців [28, с. 224-225]. Відтак між двома амбіційними державно-політичними лідерами знову досягнуто нетривкого компромісу.

Висновки

Як бачимо, результати українсько-польської війни 1918-1919 рр. фактично визначив зовнішньополітичний чинник - дипломатична та військово-політична підтримка країнами Антанти відродженої Польщі, війська якої в червні-липні 1919 р. захопили всю територію Західно-Української Народної Республіки. Остання наступальна операція Галицької армії, так звана Чортківська офензива (8-26 червня 1919 р.), стала останньою спробою визволити втрачену територію, перехопити ініціативу на фронті та переломити хід українсько-польської війни. Плани Чортківської операції базувалися на аналізі стратегічної ситуації на фронті: тоді як польські війська розпорозшено на широкому, включаючи більшовицький, фронті, Галицька армія була зосереджена на півдні Тернопільщини. Крім того, у зв'язку з новим спалахом польсько-чеського збройного конфлікту, генерал Ю. Галлер змушений частину своїх сил відправити на південь Польщі.

Остання стратегічна наступальна операція Галицької армії в українсько-польській війні - Чортківська операція, хоча не закінчилася повним успіхом - визволенням Львова та території ЗУНР, однак засвідчила високий морально-бойовий дух і боєздатність особового складу Галицької армії, змусила країни Антанти повернутися до серйозного обговорення проблеми ЗУНР, нових східних кордонів Польщі. Разом з тим, не вдалося узгодити зовнішньополітичні пріоритети провідників УНР і ЗУНР. Це й унеможливило вироблення оптимальної зовнішньополітичної стратегії ЗУНР в умовах постійних збройних конфліктів та ідейно-політичних конфронтацій у Центрально-Східній Європі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма / М. Омелянович-Павленко. - Київ, 2002. - 459 с.
2. Курманович В. Відворот УГА за Збруч / В. Курманович // Літопис Червоної Калини. - 1934. - Ч. 5. - С. 3-6.
3. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. - Львів, 1995. - 368 с.
4. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Литвин. - Львів, 1998. - 469 с.

5. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 / М. Лозинський. - Нью-Йорк, 1970. - 228 с.
6. Центр хранения историко-документальных коллекций. Филиал при Российском государственном военном архиве (РГВА). - Ф. 471. Верховное командование Войска Польского, оп. 1, д. 46. Приказы, распоряжения, информационные сводки. 1919. - 74 л.
7. Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918-1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe / M. Klimecki. - Warszawa, 1997. - 286 s.
8. Карпинець І. Галичина: Військова історія. 1914-1921 / І. Карпинець. - Львів, 2005. - 407 с.
9. Українська Галицька Армія. - Вінніпег, 1968. - Т. 4. - 290 с.
10. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Ілюстрована історія / [кер. авт. кол. М. Кугутяк]. - Львів; Івано-Франківськ, 2008. - 524 с.
11. Центр хранения историко-документальных коллекций. Филиал при РГВА, ф. 308. Второй отдел Генерального штаба Войска Польского, оп. 9, д. 517. Информационные сводки. 1919 г. - 216 л.
12. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923) / О. Павлюк. - Київ, 1996. - 188 с.
13. Литвин М. Військова еліта Галичини / М. Литвин, К. Науменко. - Львів, 2004. - 376 с.
14. Центр хранения историко-документальных коллекций. Филиал при РГВА, ф. 308. Второй отдел Генерального штаба Войска Польского, оп. 9, д. 156. Информационные сводки. 1919 г. - 15 л.
15. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919 / А. Крезуб. - Львів, 1933. - 179 с.
16. Kriska-Karski T. Generalowie Polski Niepodległej / T. Kriska-Karski, S. Żurkowski. - Warszawa, 1991. - 207 s.
17. Мартинець Г. Напад румунів на ЗУНР 25 травня 1919 р. / Г. Мартинець // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. - Вінніпег, 1966. - Т. 3. - С. 109-118.
18. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича [голова редколегії Я. Ісаєвич, упор. М. Литвин, І. Патер, І. Соляр]. - Львів, 2009. - С. 327-335.
19. Центр хранения историко-документальных коллекций. Филиал при РГВА. - Ф. 308. Второй отдел Генерального штаба Войска Польского, оп. 1, д. 82. Приказы, распоряжения, информационные сводки. 1919. - 102 л.
20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2192. Диктатор ЗОУНР, м. Чортків, м. Кам'янець-Подільський, оп. 1, спр. 2. Листування НКГА та накази по армії про організацію 4 і 5-го корпусів, призначення на службу, звернення делегації політичних, просвітні та економічні організації Дрогобицького повіту від ревізії. - 313 арк.
21. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. - Нью-Йорк, 1974. - 325 с.
22. Галан В. Батерія смерті / В. Галан. - Джерсі Сіті, 1968. - 239 с.
23. Українська Галицька Армія. - Вінніпег, 1968. - Т. 4. - 290 с.
24. Макарушка Л. Чортківська офензива / Л. Макарушка // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. - Вінніпег, 1968. - Т. 4. - С. 6-52.
25. Центр хранения историко-документальных коллекций. Филиал при РГВА, ф. 308. Второй отдел Генерального штаба Войска Польского, оп. 19, д. 17. Информационные сводки. 1919 г. - 137 л.
26. Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за державність / Л. Шанковський. - Мюнхен, 1958. - 317 с.
27. Тимченко Р. Взаємини Симона Петлюри і Євгена Петрушевича у контексті українського державотворення (листопад 1918 - липень 1919 рр.) / Р. Тимченко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича [голова редколегії Я. Ісаєвич, упор. М. Литвин, І. Патер, І. Соляр]. - Львів, 2009. - С. 327-335.
28. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції / І. Мазепа - Київ, 2003. - 413 с.

Марченко Ярослав,

преподаватель кафедры разведки Академии сухопутных войск, г. Львов

ВЛИЯНИЕ ЧЕРТКОВСКОЙ ОПЕРАЦИИ ГАЛИЦКОЙ АРМИИ 1919 ГОДА НА ХОД И РЕЗУЛЬТАТЫ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОЙ ВОЙНЫ

В статье реконструировано заключительный этап украинско-польской войны 1918-1919 гг., в частности общее наступление польского войска в Галиции в мае 1919 г. Определены геополитические предпосылки, ход и последствия Чертковской операции Галицкой армии в июне 1919 г., которые привели к временному перелому в ходе украинско-польской войны. И хотя эта операция не закончилась полным успехом - освобождением Львова и территории ЗУНР, однако показала высокий морально-боевой дух и боеспособность личного состава Галицкой армии, заставив страны Антанты вернуться к серьезному обсуждению проблемы государственно-политического статуса ЗУНР, новых восточных границ Польши.

Ключевые слова: Западно-Украинская Народная Республика; Галицкая армия; Чертковская операция; украинско-польская война.

Marchenko Yaroslav,

teacher, Intelligence Department of the Army Academy, Lviv

INFLUENCE OF CHORTKIV OPERATIONS OF GALICIAN ARMY IN 1919 ON UKRAINIAN-POLISH WAR

The paper reconstructed the final stage of the Ukrainian-Polish War of 1918-1919, including the May 1919 general offensive of the Polish army in Galicia. Geopolitical conditions, course and consequences of Chortkiv operation of Galician Army in June 1919, which caused a fracture during the Ukrainian-Polish War of 1918-1919, were defined. This operation was the last attempt to rescue lost territory, to seize the initiative on the front and reverse the course of the Ukrainian-Polish War. Plans of Chortkiv operation were based on the analysis of strategic situation at the front: while Polish troops scattered in a wide, including the Bolsheviks, front, Galician Army was

concentrated in the south of Ternopil. In addition, due to the new outbreak of the Polish-Czech armed conflict, General J. Haller had to send some of their forces to the south of Poland.

Frontline brigades commanders Bukshovanyy O., A. Bisanz and A. Wolf of the 2nd Corps of Galician Army initiated another attack on Lviv. Weak force of Poles in direction of Chertkov - Ternopil - Lviv became known to them. They were supported by the Galician Army Commander Gen. M. Omelianovych-Pavlenko, who ordered the 1st Brigade SSA on the 7th of June, 7th Lviv and 3rd Berezhany Brigade on June 8 to move in a decisive offensive against Chortkiv. New commander of the Galician Army Gen. of the Army O. Grekov confirmed it too.

It is proved that the last strategic offensive operation of Galician Army in the Ukrainian-Polish War - Chortkiv operation (8-26 of June, 1919), although did not over complete successfully (the liberation of Lviv and territory WUPR), but showed a high moral and combat effectiveness of Galician army personnel and forced the Entente return to serious discussion of WUPR, new eastern borders of Poland.

Keywords: West Ukrainian People's Republic; Galician Army; Chortkiv operation; Ukrainian-Polish war.

REFERENCES

1. Omelyanovych-Pavlenko M. (2002), Spogady ukrayinskogo komandara [Memories of Ukrainian commander], Kyiv, 459 p.
2. Kurmanovych V. (1934), Vidvorot UGA za Zbruch [Lapel UGA for Zbruch], Litopys Chervonoyi Kalyny, P. 5., Pp. 3–6.
3. Lytvyn M., Naumenko K. (1995), Istoriya ZUNR [The history of WUPR], Lviv, 368 p.
4. Lytvyn M. (1998), Ukrayinsko-polska viyna 1918-1919 pp. [Ukrainian-Polish War of 1918-1919], Lviv, 469 p.
5. Lozynskiy M. (1970), Galychyna v 1918-1920 [Galicia in the years 1918-1920], New-York, 228 p.
6. Centr hraneniya istoriko-dokumentalnih kollekcij. Filial pri Rossiyskom gosudarstvennom arhive, fond 471, Verhovnoye komandovaniye Voyska Polskogo, opys 1, delo 46, Prikazy, rasporyajeniya, informacionnyye svodki. 1919, 74 p. (rus, polish).
7. Klimecki M. (1997), Polsko-ukrainska wojna o Lwow i Wschodnia Galicie 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe [Poish-Ukrainian War of 1918-1919. Political and Military Aspects], Warszawa, 286 p.
8. Karpynets I. (2005), Galychyna: Viyskova istoriya. 1914–1921 [Galicia: Military history. 1914-1921], Lviv, 407 p.
9. Ukrayinska Galytska Armiya [Ukrainian Galician Army] (1968), Vinnipeg, Volume 4, 290 p.
10. Kugutyak M. (2008), Zahidno-Ukrayinska Narodna Respublika 1918–1923. Ilyustrovana istoriya [West Ukrainian People's Republic 1918-1923. Illustrated History], Lviv, Ivano-Frankivsk, 524 p.
11. Centr hraneniya istoriko-dokumentalnih kollekcij. Filial pri Rossiyskom gosudarstvennom arhive, fond 308. Vtoroy otdel Generalnogo shtaba Voyska Polskogo, opys 9, delo 517. Informacionnyye svodki. 1919., 216 p., (rus, polish).
12. Pavlyuk O. (1996), Borotba Ukrayiny za nezalezhnist i polityka USA (1917–1923) [The struggle for the independence of Ukraine and U.S. policy (1917-1923)], Kyiv, 188 p.
13. Lytvyn M., Naumenko K. (2004), Viyskova elita Galychyny [The military elite of Galicia], Lviv, 376 p.
14. Centr hraneniya istoriko-dokumentalnih kollekcij. Filial pri Rossiyskom gosudarstvennom arhive, fond 308, Vtoroy otdel Generalnogo shtaba Voyska Polskogo, opys 9, sprava 156, Informacionnyye svodki. 1919, 15 p.
15. Krezub A., Kravs A. (1933), Narys istoriyi ukrayinsko-polskoyi viyny 1918–1919 [An Outline History of the Ukrainian-Polish War 1918-1919], Lviv, 1933, 179 p.
16. Kriska-Karski T., Zurakowski S. (1991), Generalowie Polski Niepodleglej, Warszawa, 1991, 207 s.
17. Martynets G. (1966), Napad rumuniv na ZUNR 25 travnya 1919 [The Romanian attack on the WUPR on May 25, 1919], Ukrayinska Galytska Armiya: materialy do istoriyi, Vinnipeg, Volume 3, Pp. 109–118.
18. Ukrayina: kulturna spadshchyna, nacionalna svidomist, derjavnist [Ukraine: cultural heritage, national identity, state], Vypusk. 18: Zahidno-Ukrayinska Narodna Respublika: do 90-richchya utvorenniya, NAN Ukrayiny, Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha [golova redkolegiji Y.Isayevych, upor. M.Lytvyn, I.Pater, I. Solyar], Lviv, 2009, 724 p.
19. Centr hraneniya istoriko-dokumentalnih kollekcij, Filial pri Rossiyskom gosudarstvennom arhive, fond 308, Vtoroy otdel Generalnogo shtaba Voyska Polskogo, opys 1, delo 82, Prikazy, rasporyajeniya, informacionnyye svodki. 1919, 102 p. (rus, polish).
20. Centralniy derjavnij arhiv vyshchych organiv vlady i upravlinnya Ukrayiny, fond 2192, Dyktator ZOUNR, Chortkiv, Kamyanets-Podilskiy, opys 1, sprava 2, Lystuvannya NKGa ta nakazy po armiyiy pro organizaciyu 4 i 5-go korpusiv, pryznachennya na slujbu, zvernennya delegaciyi politychnyh, prosvitni ta ekonomichni organizaciyi Drogobytskogog povitu vid relvizyciyi, 313 ark. (ukr).
21. Dennyk Nachalnoyi Komandy Ukrayinkoyi Galytskoyi Armiyi [Blog of Ukrainian Galician Army chief teams] (1974), New-York, 325 p.
22. Galan V. (1968), Bateria smerti [Bateria of the death], Jersi City, 239 p.
23. Ukrayinska Galytska Armiya [Ukrainian Galician Army] (1968), Vinnipeg, Volume 4, 290 p.
24. Makarushka L. (1968), Chortkivska ofenzyya [Chortkiv offensive operation], Ukrayinska Galytska Armiya: materialy do istoriyi, Vinnipeg, Volume 4, Pp. 6–52.
25. Centr hraneniya istoriko-dokumentalnih kollekcij, Filial pri Rossiyskom gosudarstvennom arhive, fond 308, Vtoroy otdel Generalnogo shtaba Voyska Polskogo, opys 19, delo 17, Informacionnyye svodki. 1919., 137 p.
26. Shankovskiy L. (1958), Ukrayinska armiya u borotbi za derzhavnist [Ukrainian army in the struggle for statehood], Munhen, 317 p.
27. Tymchenko R. (2009), Vzayemyny Symona Petlyury i Yevgena Petrushevycha u konteksti ukrayinskogo derjavnivotvorenniya (lystopad 1918 – lypen 1919) [Relationship of Simon Petlyura and Eugen Petrushevych in context of Ukrainian state building (November 1918 – July 1919)], *Ukrayina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derjavnist, Vypusk 18: Zahidno-Ukrayinska Narodna Respublika: do 90-richchya utvorenniya*, NAN Ukrayiny, Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha [golova redkolegiji Y.Isayevych, upor. M.Lytvyn, I.Pater, I. Solyar], Lviv, Pp. 327–335.
28. Mazepa I. (2003), Ukrayina v ogni i buri revolyutsiyi [Ukraine in the fire and storms of the revolution], Kyiv, 413 p.

© Марченко Ярослав

Надійшла до редакції 10.09.2013